

RECENZJA KSIĄŻKI

URSZULA KLUCZYŃSKA
Collegium Da Vinci, Poznań

Adam Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2018, ss. 374.

Jak literaturoznawcy przygotowali socjologiczną antologię przekładów z zakresu studiów nad mężczyznami i męskosciami, czyli recenzja książki okiem socjolożki

Recenzowana książka, czyli *Formy męskości 3. Antologia przekładów* to trzeci tom cyklu. Tomy są efektem projektu, którego celem była analiza typów męskości w wybranych polskich tekstach literackich od romantyzmu do współczesności, a więc na przestrzeni ostatnich dwustu lat. Tom pierwszy i drugi składa się z takich właśnie analiz. Z kolei tom trzeci, na recenzji którego skupię się w tym tekście, różni się znacząco od wcześniejszych, gdyż stanowi antologię przekładów, artykułów z zakresu studiów nad mężczyznami i męskosciami anglojęzycznych badaczek i badaczy.

Jako pewne uzupełnienie prezentowanego tomu można potraktować numer specjalny „Tekstów Drugich” z 2015 roku, również zatytułowany *Formy męskości* („tom zerowy”), który stanowi spójną tematycznie całość i został przygotowany przez niemal tę samą grupę badaczek i badaczy. Choć projekt ten ma charakter literaturoznawczy, za jego uwzględnieniem w badaniach socjologicznych przemawia interdyscyplinarność studiów nad mężczyznami i męskosciami, która wydaje mi się bezdyskusyjna. Wkład polskich literaturoznawczyń i literaturoznawców

w te badania jest niepodważalny, a ponadto, jak podkreśla Krzysztof Kłosiński [Kłosiński 2015: 11] – odwołując się do Alexa Hobbsa – literaturoznawcze studia nad męskością, podobnie jak studia genderowe, bazują na terminach socjologicznych. W związku z tym nie powinno dziwić, że w prezentowanej tu antologii przygotowanej przez literaturoznawców znalazły się również teksty socjologiczne. Antologia *Formy męskości* może stać się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli obu wspomnianych dyscyplin.

Stąd dobór socjologicznych tekstów do antologii nie jest dla mnie zaskoczeniem. I to jest właśnie powód przygotowania recenzji tomu trzeciego, na który spoglądam nie jako literaturoznawczyni, lecz jako socjolożka. Każdy z artykułów tej antologii mógłby stanowić przyczynek do dyskusji i rozważań, w niniejszej recenzji skupiam się jednak przede wszystkim na zreferowaniu ich treści, starając się oczywiście wypunktować najważniejsze kwestie, niekiedy wchodząc w polemikę z prezentowanym stanowiskiem.

Trzeci tom *Form męskości* składa się z trzynastu przetłumaczonych na język polski tekstów, które zostały pogrupowane w dwóch rozdziałach: „Metodologie” oraz „Męskość hegemoniczna, kultura i pleć”. Część właściwą antologii poprzedza „bardzo krótki wstęp” redaktora, będący zaproszeniem do lektury, oraz wywiad przeprowadzony z Raewyn Connell przez Wojciecha Śmieję, Dawida Matuszka, Filipa Mazurkiewicza, Tomasza Kaliściaka i Krystynę Kłosińską. Liczba rozmówców, która wzięła w nim udział, jest zaskakująca jak na tak krótki wywiad i być może z tego względu wywiad jest wielowątkowy. Robi wrażenie puli pytań z obszaru zainteresowań badaczki i badaczy z odpowiedziami Raewyn Connell. Niezależnie od tych zastrzeżeń należy docenić trud zespołu związany z dotarciem do badaczki i przeprowadzeniem rozmowy.

Pierwszy tekst, przełożony przez Adama Dziadka, autorstwa Raewyn Connell zatytułowany *Margins staje się centrum: studia nad męskością z perspektywy światowej*, ukazał się wcześniej w „Tekstach Drugich” (w roku 2015). Jest to relatywnie nowy tekst badaczki, opublikowany w roku 2014. Autorka odnosi się w nim do podziałów i różnic między globalnym Południem i globalną Północą, ale również zimnowojennego podziału na Wschód i Zachód. Przez ten pryzmat analizuje studia nad mężczyznami i męskosciami. Badaczka przypomina, że powyższy podział jest istotny, zarówno jeśli chodzi o kwestie polityczne i gospodarcze, jak i naukowe. W ekonomii wiedzy bez problemu można wskazać na następujący podział pracy: w metropoliach ulokowane są zasoby, peryferia dostarczają danych. Choć zarówno badaczki i badacze Północy, jak i Południa tworzą wiedzę (teorie i badania), to zwykle to ci pierwsi są studiowani przez dru-

gich. To pojęcia tych pierwszych są powszechnie uznawane i stosowane, to ich się czyta. Connell odnosi się w swym tekście do importowanych ram intelektualnych, teorii „uznanych” przez tych, których uznanie czyni z teorii istotną. Tak właśnie dzieje się – w mojej opinii – z teorią męskości hegemonicznej, która nie tylko jest traktowana jako obowiązująca, ale i jedyna słuszna. Uważam, że implementacja tej perspektywy nie jest do końca możliwa w polskich warunkach. Być może termin *complicit masculinity* nie został jednoznacznie zrozumiany. W moim przekonaniu został on wręcz pominięty. Czy wynika to z jego nieprzydatności, czy niezrozumienia, a może nieadekwatności do naszych warunków? Może powodem jest bezmyślna implementacja teorii i stosowanie terminów w sposób, który nie do końca przystaje do perspektywy polskich badaczek i badaczy. Jest to wątek, któremu przyglądałam się już wcześniej [Kluczyńska 2018] i nie chcę poświęcać mu nadmiaru miejsca, stawiam jednak pytanie: jak w naszych realiach korzysta się i korzystać można z importowanej – stosując określenie Connell – teorii hierarchii męskości, a przede wszystkim konceptu męskości hegemonicznej i niemal niewykorzystywanej kategorii *complicit masculinity*? Raewyn Connell wskazuje w dalszej części tekstu na szereg badań i archiwum danych o męskościach, w którym można znaleźć oprócz publikacji w języku angielskim także nieanglojęzyczne książki i artykuły. Dzięki temu pokazuje inne badania męskości, sytuujące się poza centrum. Badaczka zachęca do spojrzenia na studia nad mężczyznami z perspektywy ogólnoswiatowej, a nie wyłącznie z perspektywy metropolii. Zaznacza, że dostrzega niewystarczającą ilość badań w obrębie studiów nad męskosciami i mężczyznami w Europie Wschodniej i odnosi się do kwestii analiz męskości w kontekście derozwoju społeczeństw postkomunistycznych pod wpływem globalizacji neoliberalnej. To, według mnie, ważny wątek w dyskusji o uprzywilejowaniu teorii metropolii i ważny postulat autorki dotyczący wypracowania nowych praktyk kształtowania i obiegu wiedzy w skali światowej.

Drugi tekst, przełożony przez Wojciecha Śmieję, autorstwa Chris Beasley pt. *Zachowaj ostrożność! Studia męskie wobec współczesnych nurtów w obrębie gender i seksualności*, jest tłumaczeniem publikacji z 2013 roku, w dużym stopniu jednak bazuje na książce autorki z roku 2005 oraz nawiązuje do pozycji z 2012 roku [Beasley 2005; Beasley, Brook, Holmes 2012]. Głównym celem artykułu jest porównanie teoretycznych założeń studiów męskich w odniesieniu do studiów feministycznych i badań nad seksualnością. Autorka analizuje podobieństwa i różnice w obrębie tych pokrewnych subdyscyplin i diagnozuje „odstawanie”, lub wręcz „odpadanie” tych pierwszych. Beasley zaznacza, że studia feministyczne i badania seksualne są lepiej rozwinięte i bardziej zróżnico-

wane niż studia męskościowe, których tradycja jest krótsza. Studia męskościowe różnicuje również modernistyczno-strukturalistyczne podejście do koncepcji władzy i podmiotu, choć badaczki i badacze przywołują czasami postmodernistyczną agendę. Dominację podejścia strukturyzującego podkreślają również polskie badaczki i badacze, tak więc ten wątek jest zbieżny ze współczesnymi obserwacjami w Polsce [Duda 2019; Kluczyńska 2018], gdzie zwraca się uwagę, że zakorzenienie analiz w strukturalnych założeniach powoduje, iż jako wyniki badań prezentowane są opisy typów męskości. Wracając jednak do tekstu Beasley, dostrzega ona zbliżenie badań feministycznych i studiów nad seksualnością oraz podkreśla odstawanie studiów męskościowych. Pragnę jednak zwrócić uwagę, że teksty, na które powołuje się autorka, datowane są na okolice roku 2000. Być może aktualna literatura, wydana po publikacji artykułu Beasley, zmieniłaby nieco tę konkluzję.

Kolejny tekst, *Lepka męskość: poststrukturalizm, fenomenologia i podmiotowość w krytycznych studiach nad męskością* autorstwa Kalle Berggren, przełożony przez Wojciecha Śmieję, stanowi kontynuację krytyki strukturalistycznej perspektywy dominującej w studiach nad mężczyznami i męskociami opisaną przez Beasley, do której zresztą Berggren się odwołuje. Autor wskazuje na najbardziej popularne, wręcz „sztandarowe” książki z zakresu studiów nad męskociami¹, które dowodzą powolności rozwoju teoretycznego studiów nad męskociami, ale podkreśla również, o czym Beasley nie wspomina, prawdopodobnie ze względu na okres, do którego się odnosi, że nadzieję na zmianę i poszerzenie horyzontów teoretycznych niesie nowe pokolenie badaczek i badaczy męskoci. Skupiając się na potencjale nowych teorii feministycznych, Berggren wskazuje na obietnicę „przywrócenia podmiotu na miejsce”. To właśnie kwestii podmiotowości w badaniach nad męskociami² i mężczyznami autor poświęca swój tekst i odnosi się do potencjału dwóch nurtów teorii feministycznej: feminizmu poststrukturalnego i fenomenologicznego. Berggren odczytuje w swym artykule na nowo, gdyż z wykorzystaniem perspektywy poststrukturalistycznej, a zatem z uwzględnieniem kluczowych założeń o performatywności i nieesencjonalności płci, książkę Johna Stoltenberga *The end of manhood* [Stoltenberg 2000]. Książka nie jest odczytywana z tej perspektywy zarówno w anglojęzycznych, jak i polskojęzycznych tekstach, a jednak takie jej czytanie jest nie tylko możliwe, lecz także pokazuje potencjał teorii feministycznych dla studiów nad męskociami.

¹ W tłumaczonym tekście stosowana jest liczba pojedyncza: „studia nad męskocią”.

² Tu autor stosuje liczbę mnogą: „męskoci”.

Kolejny tekst, autorstwa Mariny Blagojević pt. *Transnacionalizacja i jej brak. Męskość z półperyferyjnej perspektywy Bałkanów*, przełożony przez Wojciecha Śmieję, wydaje się swego rodzaju polemiką z dwoma wcześniejszymi artykułami. Powraca bowiem do analiz centrum i peryferii w kontekście analiz męskości. Rzuca zatem światło na to, co zostało pominięte w dwóch wcześniejszych artykułach pisanych z perspektywy centrum. Tekst ten wydaje mi się wartościowy, gdyż umożliwia spojrzenie na tematykę studiów nad męskosciami z perspektywy półperyferii. Czołowe teoretyczki i teoretycy studiów męskościowych pochodzą z centrum, także najbardziej słyszalna krytyka teorii zapóźnienia studiów jest formułowana z perspektywy centrum i przez academiczki i akademików z centrum. Co jeśli peryferia i półperyferia nie przystają do teorii męskości i ich krytyki? I nie tylko w kontekście zapóźnienia, ale i odmienności. Odmienności wykorzystywanych teorii, ich adekwatności wobec badanej rzeczywistości. Istotne jest zatem, według mnie, przetłumaczenie tego tekstu, pokazującego odmienność rozwoju studiów, wraz z uwzględnieniem przyczyn tych różnic. Autorka wychodzi z następujących założeń. Wskazuje, że Bałkany leżą w przestrzeni półperyferyjnej, a zatem odmiennej od centrum, oraz podkreśla uwikłanie sposobu kształtowania męskości i męskości hegemonicznych w złożony proces cofnięcia w rozwoju półperyferiów. To wątpliwości, które znaleźć można również w polskich głosach dotyczących badań feministycznych [Graff 2007] i męskościowych [Kwaśny 2018; Kluczyńska 2019], wskazujących na różnice wynikające z polskiej „chronologii” feminizmu, doświadczeń socjalizmu i transformacji polityczno-ekonomicznej. To w centrum powstają teorie i poddawane są krytyce. Jak wskazuje Blagojević, feministyczne teorie postkolonialne dominują nad teoriami analizującymi półperyferie, a postkomunistyczny dyskurs feministyczny jest marginalizowany. „Zachód” traktowany jako norma stanowi centrum, które jest podatne na generalizacje, a półperyferia na „dewiacyjną inność”. Autorka w swym tekście dowodzi, „że konieczne jest przesunięcie z dyskursów o męskościach hegemonicznych, a przede wszystkim «męskościach bałkańskich», ku ontologiom, analizie konkretnych mężczyzn w konkretnych kontekstach” [Blagojević 2018: 109]. Odnosząc się do półperyferyjnych bałkańskich męskości, autorka podkreśla szereg ważnych procesów, które je kształtują, a przede wszystkim skupia się na problemie nadrabiania zaległości i zapaści demodernizacyjnej, retradycjonalizacji i repatriarchalizacji porządku płci. Analizuje nie tylko relację płci (mężczyźni i kobiety uważające się za ofiary), ale skupia się na męskościach marginalizowanych, męskościach poza procesami globalizacji i transnacionalizacji, czyli „przeigranych”.

Z kolei artykuł autorstwa Gunnar Karlsson pt. *Męskość jako projekt: kilka uwag psychoanalitycznych*, przełożony przez Filipa Mazurkiewicza, to propozycja analizy kwestii męskości z perspektywy psychoanalitycznej. Jak pisze Karlsson, celem tekstu „są rozważania nad charakterem, psychogenezą i alienującymi konsekwencjami fallicznej męskości w perspektywie podmiotu, a dokładniej rzecz ujmując chodzi o perspektywę psychoanalityczną, wzbogaconą o refleksję fenomenologiczną” [Karlsson 2018: 129]. Autor analizuje rozróżnienie na płęć biologiczną i gender, psychoanalityczne teoretyzowanie męskości (fallicznej), prezentuje rozumienie męskości jako projektu, „który nie może się zrealizować, odkąd określa go dążenie do wyminięcia takich zasadniczych parametrów ludzkiej egzystencji jak jej kruchość, przemijalność i zależność od innych” [Karlsson 2018: 152].

Tłumaczenie tekstu autorstwa Alexa Hobbsa pt. *Studia nad męskością a literatura*, przygotowane przez Adama Dziadka, zamyka tę część książki. Artykuł odnosi się do badań literaturoznawczych. Wybór tematyki artykułu nie dziwi, jeśli uwzględnimy zainteresowania badawcze i tematykę grantu zespołu badawczego. Wybór ten budzi jednak wątpliwości, jeśli spojrzymy na niego w kontekście wybranych i zaprezentowanych wcześniej tekstów. Chodzi przede wszystkim o to, że choć artykuł został opublikowany w 2013 roku, to w większości odwołuje się do publikacji z lat 1990 lub 2000 takich teoretyczek i teoretyków studiów męskich, jak: Brod, Kaufman, Kimmel, Messner i Connell. Są to więc odniesienia do studiów nad męskością (nie męskosciami) z perspektywy literaturoznawstwa. Można oczywiście potraktować ten artykuł jako analizę pewnego okresu badań nad męskosciami w odniesieniu do kilku kluczowych wątków (jak: praktyki, obszary męskości, hegemonia, podejście strukturalne, role płciowe, stereotypy) w pewnym obszarze kulturowym (literatura amerykańska). Jednak postrzegam te analizy bardziej jako przykład nieco przestarzałego sposobu mówienia o męskościach, dotyczącego tylko centrum. Skąd takie przekonanie? Otóż, wcześniejsze teksty zbudowały już nieco szerszą perspektywę mówienia o studiach nad mężczyznami i męskosciami, wychodzącą poza początki studiów i poza centrum, a omawiany tu artykuł stanowi powrót do dawnego sposobu myślenia. Takie domknięcie pierwszej części antologii jest zatem dla mnie niezbyt fortunne. Trudno mi ocenić wartość tego tekstu dla badaczy literatury, jednak odnoszę wrażenie, że polskie literaturoznawcze studia męskie są już w innym miejscu, książka Broda z 1987 roku nie jest już chyba pryzmatem analiz, chyba że w kontekście historycznym. Mam wrażenie, że ten tekst niewiele wnosi, niewiele nowego.

Kolejna grupa tekstów została zebrana w rozdziale zatytułowanym „Męskość hegemoniczna, kultura, pleć”³. Tekstem otwierającym jest artykuł Jamesa W. Messerschmidta pt. *Pomnażanie wiedzy uwikłanej w pleć: akademickie wykorzystanie koncepcji męskości hegemonicznej*, przełożony przez Wojciecha Śmieję. Artykuł stanowi opis sposobu wykorzystywania w badaniach opublikowanych w recenzowanych czasopismach naukowych w języku angielskim pojęcia męskości hegemonicznej przeddefiniowanego w 2005 roku [Connell, Messerschmidt 2005]. Atutem tego tekstu jest krótki opis zmian w definiowaniu tej koncepcji. Jest to jednak tylko niewielki fragment artykułu, mam więc wątpliwości, czy bardziej użyteczne nie byłoby przetłumaczenie tekstu R. W. Connell, J. W. Messerschmidt z 2005 roku lub innego krytycznego tekstu na temat tej teorii. Mimo że pojęcie męskości hegemonicznej zaprezentowane wcześniej przez Connell jest terminem często przywoływanym w polskich analizach, to odnoszę wrażenie, że jego krytyka „uniknęła” w polskiej literaturze przedmiotu [Kluczyńska 2017: 14–19]. W przetłumaczonym tekście autor wskazuje, jak męskość hegemoniczna jest wykorzystywana w przeanalizowanych tekstach, niektóre z tych badań opisując szerzej. Tekst ten stanowi krótki przegląd różnych sposobów interpretacji koncepcji męskości hegemonicznej w artykułach opublikowanych w latach 2006–2010 w języku angielskim w recenzowanych czasopismach naukowych.

W kolejnym tekście, autorstwa Steve’a Garlicka pt. *Przejęcie kontroli nad seksem?*, przełożonym przez Filipa Mazurkiewicza, obszarem analiz są rozważania, jak pornografia uczestniczy w wytwarzaniu męskości hegemonicznej. Autor odnosi się do kwestii rozwoju pornografii, ale skupia się przede wszystkim na kwestii męskości, technologii i pornografii dostępnej w internecie.

Tekst Jeffa Hearna pt. *Od męskości hegemonicznej do hegemonii mężczyzn* został przełożony przez Filipa Mazurkiewicza. Hearn już na wstępie zaznacza, że termin „studia męskie” (*men’s studies*) może być różnie interpretowany i rozumiany. Zapowiada, że w swoich analizach skupi się na krytycznych studiach (w oryginale *critical studies on men*) przetłumaczonych tu jako „krytyczne studia męskie”. Odnoszę wrażenie, że tłumacz wpadł jednak w pułapkę, o której wspominał autor. Jak bowiem przetłumaczyć *critical studies on men*, by pozbyć się konotacji wspomnianych przez Hearna? Czy mogłyby to być „krytyczne studia nad mężczyznami”? Hearn odnosi się do mężczyzn, ale pomija w nazwie „męskości”, nie pisze o „krytycznych studiach nad mężczyznami i męskosciami”. Z tego względu nie są to studia nad męskosciami, ale mężczyznami, czyli męskość dotyczy tylko mężczyzn. Jest to inny aspekt, do którego odnoszą się krytycy

³ Męskość w liczbie pojedynczej, a nie mnogiej.

Hearna, który miast mówić o męskości, koncentruje się na mężczyznach. Taki jest jednak zamysł Hearn, który udowadnia w swoim tekście, że zamiast „męskości hegemonicznej” należy mówić o „hegemonii mężczyzn”. Warto podkreślić, że jest to tekst z 2004 roku, co niestety nie zostało zaznaczone w przypisie. Informacja ta jest ważna, gdyż może ukazać owe rozważania w innym świetle. Dziś Jeff Hearn stosuje termin *critical studies on men and masculinities* (CSMM), czyli „krytyczne studia nad mężczyznami i męskosciami”.

W artykule Hearn wyjaśnia znaczenie członu „krytyczne” i odnosi się do kwestii męskiej władzy. Tłumacz stosuje tu słowo „zgenderowani”, jako tłumaczenie *gendered*, mimo że, jak się wydaje, słowo „upłciowieni” zadomowiło się już w języku polskim. Autor porusza następnie kwestię hegemonii i sposobu definiowania przez Connell męskości hegemonicznej jako „konfiguracji praktyk genderowych”, podczas gdy stosowana jest ona często zdaniem Hearn, wbrew założeniom badaczki, jako typ męskości. Jeff Hearn odnosi się dalej do *complicit masculinity*, tłumaczonej przez Mazurkiewicza jako „męskość współdziałająca”, podczas gdy Wojciech Śmieja stosuje termin „męskość współpracująca”. Termin ten w polskiej literaturze był tłumaczony również jako „męskość współuczestnicząca”⁴ czy „wspólnicza”⁵. Podczas gdy tłumaczenie *hegemonic masculinity* jako „męskości hegemonicznej” przyjęło się, pojęcie *complicit masculinity* nie doczekało się jednego tłumaczenia. Jak pokazuje przywołany przykład, warto by tłumacze uzgadniali jedną wersję terminu, choćby w obrębie danej książki. Podsumowując, uważam, że rozważania Hearn zasługują na dokładne przeczytanie i przemyślenie, gdyż z pewnością poszerzają spojrzenie na tę problematykę. Jednocześnie należy pamiętać, że jest to tekst z 2004 roku.

Kolejne artykuły nie są tekstami „typowo” socjologicznymi, dlatego też pozwolę sobie pominąć ich opis, a osoby zainteresowane zachęcam do ich lektury. Antologia pod redakcją Adama Dziadka nie obejmuje wyłącznie tekstów socjologicznych ani też najaktualniejszych. Głównym tematem są męskości hegemoniczne i wykorzystanie tejszej koncepcji w analizach literaturoznawczych. Taki wybór tekstów jest oczywiście uzasadniony pomysłem na tom oraz zainteresowaniami redaktora i zespołu tłumaczy. Wiele z tych tekstów może jednak zostać wykorzystanych przez osoby zainteresowane tematyką studiów nad męż-

---

⁴ Współuczestniczenie odnosi się w moim przekonaniu zarówno do uczestniczenia w czynnościach, na które z różnych względów zgadzają się mężczyźni, jak i uczestniczenia w przywilejach wynikających z bycia definiowanym jako mężczyzna.

⁵ Choć moim zdaniem nie jest to trafne tłumaczenie, zostało ono upowszechnione w popularnym podręczniku socjologicznym [Giddens 2008].

czynniami i męskosciami w ramach prowadzonych badań społecznych, a także podczas pracy ze studentkami i studentami socjologii.

Teksty analizują nienową już koncepcję, która jednak najwyraźniej nadal jest aktualna w polskich badaniach. Męskość hegemoniczna jest terminem, który pojawia się niemal we wszystkich tekstach pisanych w języku polskim z zakresu studiów nad mężczyznami i męskosciami. Już samo wprowadzenie (wywiad z R.W. Connell) zasugerowało, że będzie to pewien pryzmat rozważań. Uważam jednak, że warto byłoby przytoczyć w antologii artykuł będący przeglądem krytycznego podejścia do teorii męskości hegemonicznej.

Antologia z pewnością wypełnia pewną lukę, gdyż brakuje tłumaczeń anglojęzycznych tekstów na język polski z obszaru studiów nad mężczyznami i męskosciami. Przetłumaczone artykuły można wykorzystać podczas zajęć z tematyki studiów genderowych i męskościowych. Takich tłumaczeń po prostu nie ma, a nie ma ich, gdyż się nie opłacają. Dlatego doceniam ogrom pracy, który włożyli naukowcy tłumaczący teksty. Dziś mamy już szeroki dostęp do tekstów anglojęzycznych (i nie tylko) dotyczących badań nad męskosciami. Niesłusznie zakładamy jednak (z jakiś względów), że bariera językowa nie istnieje. Należy mieć na względzie, że czytanie tych tekstów w języku angielskim dla wielu osób może być zbyt trudne, gdyż wymaga nie tylko umiejętności językowych, lecz także znajomości bazy teoretycznej. Przy czym nadal należy pamiętać, że są to teksty przełożone z języka angielskiego, a zatem dostępne w „głównym nurcie”, dostępne dla centrum i często z (uwzględnieniem) perspektywy centrum.

W wyborze tekstów dostrzegam jednak krytyczny potencjał czytania studiów nad mężczyznami i męskosciami, gdyż zawiera on teksty, które wskazują na potrzebę odejścia od strukturalizujących teorii, które nadal dominują w obrębie badań męskościowych, i otwarcia na potencjał dostępnych lub nowych teorii. Reasumując, zawdzięczamy grupie literaturoznawców przetłumaczenie zbioru socjologicznych tekstów naukowych z zakresu socjologii męskości, dotąd niedostępnych w języku polskim.

BIBLIOGRAFIA

- Beasley Chris.** 2005. *Gender and sexuality, critical theories, critical thinkers*. London, Thousand Oaks: Sage.
- Beasley Chris.** 2018. Zachowaj ostrożność! Studia męskie wobec współczesnych nurtów w obrębie gender i seksualności. W: *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, A. Dziadek (red.), 51–73. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.

- Beasley Chris.** 2018. Zachowaj ostrożność! Studia męskie wobec współczesnych nurtów w obrębie gender i seksualności. W: *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, A. Dziadek (red.), 51–73. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Beasley Chris, Heather Brook, Mary Holmes.** 2012. *Heterosexuality in theory and practice*. Londyn, Nowy Jork: Routledge.
- Blagojević Marina.** 2018. Transnacionalizacja i jej brak. Męskość z półperyferyjnej perspektywy Bałkanów. W: *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, A. Dziadek (red.), 102–128. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Brod Harry (ed.).** 1987. *The making of masculinities: The new men's studies*. Boston: Allen & Unwin.
- Connell Raewyn W., James W. Messerschmidt.** 2005. *Gender & Society* 19(6): 829–859.
- Duda Maciej. 2019. Badania nad mężczyznami w Polsce, czyli o hegemonii struktury. W: „*(Nie)męskość w tekstach kultury XIX–XXI w.*”, B. Zwolińska, K.M. Tomala (red.), 11–22. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Dziadek Adam (red.).** *Formy męskości 3. Antologia przekładów*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Giddens Anthony.** 2008. *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Graff Agnieszka.** 2007. „Odmienna chronologia. Refleksja nad feminizmem we współczesnej Polsce”. *Zadra* 3–4: 32–33.
- Kluczyńska Urszula.** 2017. *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego.
- Kluczyńska Urszula.** 2018. „Socjologiczne studia nad mężczyznami i męskociami w Polsce. Obszary, perspektywy, teorie”. *Wielogłos* 3(37): 1–20.
- Kłosiński Krzysztof.** 2015. „De(re)konstrukcja męskości”. *Teksty Drugie* 2: 11–29.
- Kwaśny Barbara.** 2009. „Polskie studia nad męskością”. *Zeszyty Etnologii Wrocławskiej* 1(11): 7–27.
- Karlsson Gunnar.** 2018. Męskość jako projekt: Kilka uwag psychoanalitycznych. W: *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, A. Dziadek (red.), 129–158. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Stoltenberg John.** 2000. *The end of manhood. Parables on sex and selfhood*. London and New York: UCL Press.